

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIV.
Fasciculus 3.

BOTH ÖDÖN

Küzelem a sajtószabadságért
Magyarországon
(1790–1795)

SZEGED
1998

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR, OTTÓ
CZÚCZ, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL,
JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ, CZÚCZ
OTTÓ, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA,
RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

I.

Sajtószabadságról mint intézményről Magyarországon a XVIII. század végén nem beszélhetünk, de mint nézet ekkorra már felvetődött. Nem tudjuk, hogy ki és mikor vetette fel hazánkban először a sajtószabadság gondolatát úgy, mint a polgárok természeti szabadságának¹ vagy az *emberi jogoknak*² egyikét, de az bizonyos, hogy ilyen formában nálunk a XVIII. század két utolsó évtizedében terjedt el. Erre az álláspontra kell jutnunk, ha figyelembe vesszük Magyarország XVIII. századi társadalom-gazdasági fejlettségét, illetve fejletlenségét, ha nem feledkezünk meg arról, hogy az idegen Habsburg-dinasztia gyarmatosító rendszere e században sikerrel akadályozta meg a jelentősebb magyarországi tőkefelhalmozást,³ s ezzel párhuzamosan az emberi jogokért küzdő számottevő, erőteljes polgárság⁴ vagy legalább is tőkés módon gazdálkodó, polgári célokért küzdő, haladó nemesség kialakulását.⁵

A XVIII. századvég magyar társadalma bomló társadalom. A szilárdnak látszó rendi keretek ellenére a pusztulás útjára jut a hazai feudalizmus, de a mélyben születő újnak első jelei még csak kevesek figyelmét hívják magukra. Mind nagyobb sereggé tömörülnek a földjüktől megfosztott parasztok, akik mit „szabad” munkások áruba bocsáthatnák munkaerejüket. 1773-ban Békés megyében a zsellérek és szolgák száma jóval meghaladja a telkes jobbágyok számát és a jobbágyok közel fele is olyan nyomorparcella számba menő negyed vagy még ennél kisebb telken tengei életét, melyet igásállatok hiányában megművelni nem tud.⁶ Az 1787-i népszámlálás összesített eredményei országos viszonylatban beszélnek arról, hogy a „Földnelküli Jánosok” számszerűleg túlszárnyalják a rendelkezésünkre álló adatok alapján teleknagyság szerint nem részletezhető, tehát heterogén összetételű (egész vagy több telkes gazdag paraszt — negyed vagy ennél kisebb telkes, földjéből megélni nem tudó) jobbágyokat.⁷

A tőkés termelési viszonyok kialakulásának egyik alapvető feltétele a termelőknek a termelőeszközöktől történő szétválasztása, melyet jogi eszközökkel alkalmasint Mária Terézia Urbáriuma segített elő nagy mértékben,⁸ magas fejlettségi fokot ér el a XVIII. század végére, azonban hiányzik még a másik történelmi előfeltétel: a fejlett kereskedelem, hazai kezekben felhalmozódott pénzvagyon, olyan nagymennyiségű pénz

¹ Deák Ferenc: Beszédei. (Budapest, 1903. Összegyűjtötte Kónyi Manó) I. k. 294. p.

² Széchenyi István: A kelet népe. (Budapest, 1925. Kiadta Ferenczy Zoltán) 301. p.

³ Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. (Budapest, 1952.) 130. s a köv. p.

⁴ Révai József: Marx és a magyar forradalom. (Marxizmus, népiesség, magyarság. Budapest, 1948.) 111. p., Kató István: A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. Századok. LXXXIV. (1950) évf. 205. p., Oszetzky Dénes: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. (Budapest, 1935.) 22. s a köv. p., Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. I. (1831) évf. 227. p.

⁵ Mérei Gyula: A magyar mezőgazdaság és agrártársadalom 1790–1848. (Budapest, 1948.) 96. p.

⁶ Scherer Ferenc: Békés vármegye társadalma 1695–1848. (Gyula, 1941.) 11. s a köv. p. Hasonló a helyzet Somogy és Vas megyékben is. Szántó Imre: A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest, 1952. Szerk.: Spira György) 273. s a köv. p.

⁷ Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. (Budapest, 1938.) 55. s a köv. p.

⁸ Vörös Károly: Az 1765–66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérendezés. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790.) 356. s a köv. p.

és áru, melyet tőkévé lehet változtatni.⁹ Az 1790/91. évi országgyűlés által kiküldött kereskedelmi, harmincadi és közgazdasági bizottság felkérésére a nevesebb kereskedőtestületek e regnicolaris deputatio elé terjesztik panaszait és kérelmeiket. Az ország minden részéből (Pest, Győr, Nagyszombat, Temesvár, Pécs, Pozsony, stb.) érkező iratok szerkesztői szinte kivétel nélkül említést tesznek a hazánkban uralkodó súlyos *pénz- és hitelhiányról*.¹⁰ A szabad királyi városokban élő kereskedők száma 1782-ben alig halajda meg a négyezret.¹¹ E téren a fejlődés oly lassú, hogy még a XIX. század első felében is gyakran hangzik fel panasz kereskedésünk hiánya és katasztrófális pénztelenségünk miatt.¹² „*Pénzünk nincs* — írja Széchenyi István Hitel c. művében — tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene.”¹³

A XVIII. század végére a magyar gazdasági és társadalmi viszonyok még nem értek meg arra, hogy hazánkban polgári jellegű intézmények szülessenek, de elérték azt a fejlettségi fokot, amely lehetővé tette, hogy egyes haladó gondolkozók felismerjék a születőt és a magyar viszonyokhoz alkalmazzák a fejlettebb társadalmakban felbukkant, esetleg már intézménnyé szilárdult nézeteket. „Minden új elméletnek ... mindenképp előtte a készen talált gondolati anyaghoz kellett kapcsolódnia, — írja Engels — bármennyire az anyagi gazdasági tények talajában gyökerezett is.”¹⁴ Készen talált polgári jellegű nézetekre gondolkozóink itthon csak egészen korlátozott mértékben bukkanhattak éppen gazdasági viszonyaink viszonylagos fejletlensége miatt s ezért a fejlettebb társadalmak felé kellett fordulniuk.

A magyarság legjobbjai sohasem zárkóztak el a külföldi gondolkozók szellemi termékei elől, különösen nem húzódnak vissza hazánk határai mögé a „*felvilágosodás*” századában, midőn „mindennek igazolnia kell létezését az ész bírói széke előtt, vagy le kell mondania a létről.”¹⁵ Sok protestáns diák, e században tizenhat év alatt hétszáz, keresi fel a németországi, svájci, hollandiai stb. egyetemeket, s közülük többen a felvilágosodás eszméinek terjesztőiként térnek haza.¹⁶ Eljutnak hazánkba az elavult feudális világnézettel szakító nevesebb tudósok: Descartes, Newton, Leibniz, Spinoza, Locke, Grotius, Bacon, Malebranche művei mellett a felvilágosodás másodrendű képviselőinek munkái is és olyan hatást gyakorolnak, hogy még a jezsuiták vezetése alatt álló nagyszombati egyetem sem kerülheti el sorsát: „a XVIII. század közepe óta a magyar felvilágosodás egyik fontos előkészítőjévé” kell válnia.¹⁷ A jórészt ezekben az időkben alakuló főúri könyvtárak, melyek gazdái közül többen szívesen kölcsönöznek ki könyveket, megtelnek külföldi, felvilágosult szellemű szerzők, főként franciák műveivel.¹⁸ Ha egyelőre nagy többségen is maradnak a maradiak, a külföldet járt

⁹ A tőkés termelési viszonyok kialakulására vö. Marx Károly: A tőke. (Budapest, 1949. I. k. 159., 771. s a köv. p.

¹⁰ Hofhauser Margit: A kereskedő testületek mozgalma a magyar kereskedelem fellendítése érdekében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. (Budapest, 1930.) 25. s a köv. p.

¹¹ Thirring 75. p.

¹² Széchenyi István: Hitel. (Budapest, 1930: Kiadta Iványi-Grünvald Béla ifj.) 354 s a köv.: 11. Berzsényi Dániel: A magyarországi megyei szorgalom némely akadályairól. (Minden munkája. Budapest, 1943.) 164. és a köv. p.

¹³ Idézett kiadás 359. p.

¹⁴ Engels (Frigyes): A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. (Budapest, 1948) 11. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. (Budapest, 1925.) 56. s a köv. p.

¹⁷ Csapodi Csaba: Két világ határán. Fejezetek a magyar felvilágosodás történetéből. Századok. 79–80. (1945–1946) évf. 85. s a köv. p., az idézet 137.

¹⁸ Szekfü Gyula: Magyar történet. (Budapest, 1936.) V.k. 25. p. A francia könyvek és irodalom nagy jelentőségét a felvilágosodás és a liberális eszmék terjesztésében már Szemere Bertalan is felismerte, aki az

magyarok és a felvilágosodás terjesztésére vállalkozó könyvek hatására egyre inkább nő azoknak a száma, akik szakítanak azzal az elavult elvvel, hogy „Magyarországon kívül nincsen élet.”

A XVIII. század utolsó harmadában terjed el hazánkban a pusztán felvilágosodást óhajtókon túlmutató *Rousseau*-nak forradalmasító *Contrat social*-ja, amely az elsők között hirdette, hogy vannak az embernek elidegeníthetetlen jogai s a szabadságról való lemondás egyértelmű emberi mívoltunk, emberi jogaink megtagadásával és éppen ezért „az ilyen lemondás nem fér össze az emberi természettel.”¹⁹ Ugyancsak ekkor terjednek el széles körben olvasóink között Thomas *Paine*-nek a francia forradalomról és az emberi jogokról írott művei. Keresi is ezeket a könyveket azokban az időkben úr és inas, vidéki nemes és pesti jurátus, szabadkőműves „testvér” és rendőrspicli, s még püspöki könyvtárban is helyet kapnak.²⁰ E művek magyar fordításban nem jelenhetnek ugyan meg,²¹ s így közvetlenül csak egy szűkebb, idegen — francia, német — nyelveket beszélő értelmiségi csoportra hathatnak, de közvetve elérik az ország minden érdeklődő lakóját. Többek között Szacsvey Sándor vállalkozik arra, hogy a legmesszebb érő eszköznek, *Magyar Kurir* című hírlapjának segítségével hintse el az országban a francia forradalom, a nagy „zenebona” többi eszméi között Rousseau és Paine műveiben rejlő gondolatokat.²²

Az általános európai fejlődést véve figyelembe helyes az a megállapítás, hogy „az emberi jogok jelszavát — ezek között a sajtószabadságét — a XVIII. században egy politikai tábor írta zászlajára és e jelszó egy *uralomra törő társadalmi osztály* jelszavai közé illeszkedett és azokat egészítette ki vagy támasztotta alá”.²³ A nyugati államokban ez a társadalmi osztály a „harmadik rend”, a feudalizmus ellen fellépő polgárság volt. Nálunk a feudalizmus egyre mélyülő válsága ellenére még a XIX. század első felében sem alakult ki erőteljes, radikális polgárság. Ezért előbb az 1789-ben kezdődő francia polgári forradalomra pozitíve reagáló demokrata értelmiségre, a magyar jakobinusokra, majd pedig a haladó értelmiség mellett az árutermelésre áttérő, a feudalizmus gyógyíthatatlan válságát felismerő nemességre s ennek pártjára, a reformpártra, az „ellenőrködő” ellenzékre várt az a feladat, hogy az emberi jogok jelszavát a sajtószabadság jelszavával együtt harci zászlajára írja.

1789 nyarán nagy megrázkódtatás éri az idejét múlt feudalizmus járma alatt nyögő Európát. A párisi polgárság a dolgozó milliók aktív támogatásával megsemmisíti a francia „ancien régime”-t. Július 14-én a feudális abszolutizmus fenyegető jelképe, a Bastille, a nép kezébe kerül. Augusztus 26-án szenvedélyes, hetekig tartó viták után az alkotmányozó nemzetgyűlés az utolsó szakaszig megszavazza, majd a francia nép s az

---

1840-es években helyesen vetette papírra, hogy „Franciaország’ irodalma előbb győzte meg Európát mint tábora, s vegyverrel már régóta nem uralkodik, de tollának hatalmát a’ népek még érzik folytonosan.” Jelentés és törvényjavaslat az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról. (Pozsony, 1844.)⁴ p.

¹⁹ *Rácz* Lajos: Rousseau élete és művei. (Budapest, 1929.) II. k. 54, 256. s a köv. p.; *Eckhardt* Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. (Budapest, 1924.) 29. s a köv. 11., Szabó Imre: Az emberi jogok mai értelme. (Budapest, 1948.) 14 s a köv. p., Rousseau: Társadalmi szerződés. (Budapest, 1947. Fordította Radványi Zsigmond.) 23. p.

²⁰ *Eckhardt* 112. s a köv. 11., Fraknói Vilmos: Martinovics élete. (Budapest, 1921.) 146. s a köv. p.

²¹ *Szentmarjay* Ferenc lefordította ugyan magyar nyelvre Rousseau „Társaságbeli Szerződés, avagy a’ Politikabéli Törvények eleji” c. művét a III. könyv 9. fejezetéig, de a kézirat nyomtatásig nem jutott el. Latin fordításra is történt kísérlet. Vö. *Eckhardt* 40 s. a köv. 11., Magyar jakobinusok iratai. (Budapest, 1952. Szerk.: Benda Kálmán.) 11. k. 91, 116, 121, 336, 702. p.

²² *Eckhardt* 102. s a köv. p.

²³ *Szabó* Imre 41. p.

egész világ tudomására hozza az emberi és polgári jogok kiáltványát, a *Declaration des droits de l'homme et du citoyen*-t.²⁴

„A francia forradalomnak az európai népeket hívó szavára Magyarországnak is választ kellett adnia.”²⁵ Hazánk legjobb fiai valóban nem sokáig késlekedtek a válasszal. Hamar elhangzott a jelszó még versbe öntve is: „Vigyázó szemetek Párisra vessétek”.²⁶ Az 1789-ben kezdődő francia forradalom magyarországi hatását nem jellemezhetnők jobban, mint a fejlesztéssel fenyegetett kortársnak, Batsányi Jánosnak, védelmében írott soraival mely szerint „a frániák példája általában bőséges alkalmat adott a verselésre, írásra és gondolkodásra; költőknek nem kevésbé, mint a ... kormányoknak és alattvalóknak, népeknek és fejedelmeknek; egyszóval mind azoknak, kik ... mint emberhez illik gondolkoznak is. Az, ami Párisban történik és történt ... az emberek értelmében nem kisebb forradalmat idézett elő ... mint magának a keresztény vallásnak a megalapítása.”²⁷ Az éles szemű, a helyzetet jól felmérő kortárs szerint tehát a francia forradalom az emberek előtt *forradalmasító példaként* állott. Korabeli demokrata értelmiségünkre kezdetben kiváltképpen a franciáknak az a forradalmi lendülete hatott nagy vonzóerővel, amely végső soron az elavult, a fejlődést gátló „feudális jogrend”²⁸ megsemmisítésén keresztül az új, a polgári jogrend felépítését eredményezte. Különösen felhívhatták a figyelmet magukra korabeli értelmiségünknel — s itt hangsúlyozzuk, nemcsak a demokratáknál — a deklaráció megalkotása körüli küzdelmek, majd a kiáltványban lefektetett jogelvek. A nagy érdeklődésre utal az a tény, hogy a Magyar Kurír már augusztus 22-én közölte *magyar nyelven* a francia nemzetgyűlés által csak négy nappal később elfogadott *Declaration des droits de l'homme et du citoyen*-t. Az pedig már valóban nem lehet meglepő számunkra, hogy a kiáltvány szövege a magyar jakobinusok mozgalmában résztvevők közül többeknek, Batsányi Jánosnak, Öz Pálnak, Szetmarjay Ferencnek és Szláv Jánosnak lefoglalt iratai között is megtalálható.²⁹

Az emberi és polgári jogok deklarációja nem csupán újszerűsége miatt tarthatott igényt az érdeklődésre, a benne kifejezésre juttatott elvek nálunk is megvalósításra vártak.³⁰ A magyar feudális társadalom a válság kétségtelen jeleit mutatta. Montesquieu és a fiziokraták, Rousseaunál szerényebb elvekkkel, de általánosabban Martini és Sonnenfels,³¹ majd a század végén Rousseau művei szélétében elterjedtek és hatottak. A

²⁴ Léon Duguit-Henry *Monnier*: Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789. (Paris, 1915.) VIII. s a köv. 11.; A Deklaráció szövege többek között megtalálható J. *Brissaud*: Manuel d'histoire du droit Français. (Paris, 1898–1904.) 975. s a köv. p. újabb magyar fordítása Sós Endre: Az emberi jogok. (Budapest, 1945.) 24. s a köv. p.

²⁵ *Révai*: Marxizmus. 10. p.

²⁶ *Batsányi János*: A franciaországi változásokra. (1789.) Közli Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkor irodalmából. (Budapest, 1952.) I. rész 349. p.

²⁷ Magyar Jakobinusok iratai. II. k. 588. p., *Eckhardt* 138. p.

²⁸ A „feudális jogrend” kifejezést csak idézőjelek között használhatjuk, mert „jogrendről, a kialakult szokásjognak vagy törvényeknek rendszeres érvényesüléséről, egységes, mindenki számára legalább elvben megadott jogokról nem volt és nem is lehetett szó a feudalizmusban.” *Szabó Imre*: A szocialista törvényességről. Társadalmi Szemle. VIII. (1953) évi 797. p.

²⁹ Magyar jakobinusok iratai. II. k. 516., 574., 689., 674., 802. p. *Eckhardt* 54. s a köv. p.

³⁰ *Szekfü* V. k. 53. s a köv. p.

³¹ *Concha Győző*: A 90-es évek reformeszméi és következményeik. (Budapest, 1885.) 12. s a köv. p.; *Eckhart Ferenc*: A jog- és államtudományi kar története. (A kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem történet. II. k. Budapest, 1936.) 72 s a köv. p., 112., 116., 145., 213. p.; *Eckhart* 32. s a köv. 11.; *Szekfü* IV. k. 512. s a köv. p. Jellemző Martini és Sonnenfels műveinek elterjedtségére, hogy Öz Pál félszáz kötetet meg nem haladó árverésre került könyvtárában mindkettőnek szerepel egy-egy munkája, s Szolártsik Sándor még kisebb könyvtárában is helyet kapott Martini: De lege naturali c. műve. Magyar jakobinusok iratai. II. 806. p.

felvilágosodás százada felettünk sem múlt el hatástalanul. Legjobbaink keresték a társadalmi és nemzeti szempontból egyaránt súlyos helyzetből a kivezető utat.

II.

A társadalom a forradalomra még éretlen volt és éppen ezért a kor gondolkozói a francia forradalmat megelőzően inkább a meggyőzés eszközeivel, nyomtatásban megjelenő írásaikkal akartak javítani. II. József uralkodása kezdetén enyhített Mária Terézia szigorú, Van Swieten irányítása alatt ugyan már a felvilágosodás irányába terelődött cenzuráján, mivel az abszolutizmusával mindinkább szembehelyezkedő nemesség és az egyház ellen szüksége volt arra, hogy a felvilágosodás minél szélesebb körben elterjedjen.³² Noha Magyarországon a kalapos király viszonylag enyhe, a felvilágosodás terjedését előmozdító cenzúra-rendelete nem érvényesülhetett a maga teljességében, mert a régebben is működő, nagyrészt felvilágosodás ellenes egyének, volt szerzetesek végezték a könyvcenzúrát,³³ mégis a könyv és főként az antiklerikális és nemesellenes élű politikai röpiratkiadás területén bizonyos fellendülés volt tapasztalható.³⁴ II. József engedékenysége azonban nem tarthatott sokáig. A francia forradalom hatsára a széthullás veszélye fenyegette a Habsburg-birodalmat. Egymást érték a forradalmi megmozdulások az „örökös tartományokban”, nem túrt tovább sem Belgium, sem Tirol, sem Magyarország népe. Az ezektől való félelem és a török háború sikertelensége következtében a császár, „hogya a magyar és erdélyi rendeket kibékítse az állammal és megnyerje szolgálataikat annak külső hatalma fenntartására”,³⁵ szakított korábbi politikájával s 1790. január 28-i elhatározásával három kivétellel összes rendeletét visszavonta.³⁶ A visszavont rendeletek közül természetesen nem hiányoztak a cenzúrát szabályozó utasítások sem.

Amint már többször érintettük, a valódi forradalmi helyzet hiányát érezve, e korszak haladó gondolkozói egyelőre még csak írásaikkal kívántak hatni a társadalomra, éppen ezért megdöbbenéssel kellett tapasztalniok, hogy javító szándékuk mindig azon a „becsületes cenzurán” akad el, „melynek az a hivatala, hogy az embereket okosodni ne engedje.”³⁷ Nem tehette az emberbarát reformátorokat a magyarországi sajtóviszonyok híveivé az a körülmény sem, hogy a „félelmében irgalmatlanul kaszaboló”³⁸ cenzor mindig éppen azokat a részleteket törölte műveikből, melyért az egész készült. Elegendő, ha utalunk itt Bessenyei György Kedvetlen okos című vígjátékára, melyből a nagyváradi cenzor, Miller Jakab azért kívánt törölni egy részletet, mert „A szerző sokat szónokol a jobbágy érdekében. Ezt a filozofálást korunkban terjeszteni

³² Ballagi Géza: A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig. (Budapest, 1888.) 103. s a köv. p., *Waldapfel* József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. (Budapest, 1935.) 31. s a köv. p., *Kató*: A magyar jakobinus mozgalom. 201. p., *Schermann* Egyed: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. (Budapest, 1928.) 26 s a köv. p., *Otto Stolz*: Grundriss der österreichischen Verfassungs- und Verweltungsgeschichte. (Innsbruck-Wien, 1951.) 134., 136. p.

³³ *Sashegyi* Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830. (Budapest, 1938.) 9. s köv. p.

³⁴ *Ballagi* 133. s a köv. p., *Waldapfel* 34. s köv. p.

³⁵ *Marczali* Henrik: Magyarország története II. József korában. (Budapest, 1885–1888.) III. k. 566. p.

³⁶ *Horváth* Mihály: Magyarország történelme. (Budapest, 1871–1873) VII. k. 678. s a köv. p., *Szekfü* V.k. 49. s a köv. p., *Kató*: A magyar jakobinus mozgalom. 202. s a köv. p.

³⁷ Bessenyei György szavait idézi Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. (Budapest, 1931.) 232. p.

³⁸ *Katona* József: Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni. Közli. Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából I. rész. 817. p.

veszedelmes lenne."³⁹ A Habsburg-gyarmat Magyarországon a jobbágy érdekében nem szabad beszélni, mert a feudális urakra ez valóban veszedelmes lenne. Jellemző Bessenyeire, hogy nem volt hajlandó a cenzor kívánságának megfelelő kézirat kinyomatására.

A XVIII. századvégi magyar társadalom rákfenéje a jobbágykérdés és a nemzeti függetlenség kérdésének megoldatlansága volt. E két kérdésben a magyar jakobinusok egy részének kivételével két élesen elkülönülő táborra, demokratákra és nemesi nemzetiekre szakadt még a maga módján haladó magyarság is.⁴⁰ Mély, áthidalhatatlannak látszó szakadék választotta el egymástól őket a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség kérdésében elfoglalt álláspontjuk következtében, mégis ha saját problémáikat pozitíve, haladó irányban és forradalom, szabadságharc *nélkül* akarták megoldani, szükségszerűen összeütközésbe kellett kerülniök a felségjognak hirdetett királyi cenzúrával,⁴¹ szükségszerűen legalább szabadelvű, országgyűlési cenzúrát kellett követelniök⁴² vagy végső soron el kellett jutniok a cenzúra nélküli sajtószabadság követeléséhez.⁴³

A társadalmi haladás előmozdítására vagy a nemzeti függetlenség kivívására kész, sajtószabadságot váró és ösztönösen követelő légkörben jutott író és olvasó honfitársaink tudomására forradalmasító, követésre szólító példaként az emberi és polgári jogok kiáltványá s benne a Magyar Kurirban közölt fordítás szerint ez a rész: „A nyomtatásbéli szabadság, legerősebb bizonyága a nyilvános szabadságnak, melyre nézve tsak az ezzel való vissza-élés, ha t.i. valaki zenebonára való indió dolgokat nyomtatna, vagy mást sértegető motskos írásokat, tsak a' büntetethetik meg.” Lényegesen eltér ez a szakasz a francia 1791-es alkotmány élére kerülő deklaráció végleges szövegének 11. cikkétől, mivel nem beszél a sajtószabadságról úgy, mint az „ember egyik legbecsesebb jogá”-ról, mégis benne van a végleges szövegben kifejezésre juttatott *polgári* sajtószabadság elve: „... minden polgár szabadon nyilatkozhat ... nyomtatásban; de a törvényben megállapított minden esetben felelős azért, ha visszaél a szabadsággal.”⁴⁴

Az előzőekben már említettük, hogy legjobbjaink nagy figyelemmel kísérték a francia alkotmányozó nemzetgyűlés munkáját, hogy a deklarációnak még a nem végleges szövege is részint a Magyar Kurir, részint kéziratok másolatok közvetítésével elterjedt hazánkban.⁴⁵ Most egy lépéssel tovább mehetünk. Óz Pál iratai között nem az ő kezével írt, reakciós kommentárral ellátott, de a Magyar Kurirban közöltekkel megegyező deklarációs szöveget találhatunk. Hajnóczy József 1789 szeptember 1-i előszóval ellátott, a szerző és a kiadó megnevezése nélkül megjelent *Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus* című munkájában nem tesz említést a sajtószabadságról úgy, mint emberi jogról, de ugyancsak a Magyar Kurir fordításának

³⁹ „Multa autor in favorem coloni perorat. Hanc philos....isto, quod vivimus, tempore propagare periculosum foret. Idézi Gálos 175. p.

⁴⁰ Révai: Marxizmus. 27. p.

⁴¹ Málusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. (Budapest, 1926.) 308., 336., 692., ennek minősíti Vajkovic valamennyi munkája és a gömri felirat ellen kiadott *Analysis* ... c. röpirat is. (Ballagi 844., 275. 777. p.)

⁴² *Concha* 221. s a köv. p.

⁴³ (Hajnóczy József): *Dissertatio politico publica de regiae potestatis limitibus*. (1791) 153 s a köv. p.

⁴⁴ A *Declaratio* 11. cikke: „La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'homme: tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement, sauf a répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi. „Brissaud 976. p., Sós 27. p.

⁴⁵ V.ö. 29. jegyz.

szellemében oldja meg a sajtószabadság kérdésével kapcsolatos problémákat.⁴⁶ E tények alapján arra következtetésre kell jutnunk, hogy a sajtószabadság vonatkozásában nem a deklaráció végleges szövege hatott, hanem egy korábbi ideiglenes, valószínűleg éppen a Magyar Kurirban közölt fordítás. Hajnóczynál az sem lehetetlen, hogy a Magyar Kurirban helyet kapó kiáltványnak megfelelő francia vagy esetleg német szöveg segített a polgári sajtószabadság elvi kérdéseinek helyes megoldásában.

A francia forradalom eseményei és alkotásai, ezek között az emberi és polgári jogok kiáltványa, a hazai demokrata, republikánussá váló értelmiségre, ha szabad XVIII. századvégi Magyarországon pártról beszélni, a magyar jakobinus „párt” tagjaira gyakorolnak elhatározó befolyást.⁴⁷ A „párt” programjának minősíthető *káték* a francia forradalom eszméinek figyelembevételével készülnek el.⁴⁸ Miként a kiáltványt megalkotó francia alkotmányozó nemzetgyűlés nem felejtkezik el a sajtószabadságról, úgy nem hiányzik a sajtószabadság biztosításának követelése a magyar jakobinus „pártprogramokból” sem. A mozgalmi kátékat elkészítő Martinovics Ignác politikai éleslátását igazolja, hogy kétféle módon nyúl ehhez a kérdéshez. Attól függően, hogy demokraták felé hajló nemesi nemzetiekre vagy demokratákra akar-e hatni, eltérő kiindulási alapot választ. A magyarországi reformátorok titkos társaságának katekizmusában a még rendi talajon álló nemzetiek felé a közelebről meg nem határozott sajtószabadságon elkövetett *sérelemről* beszél. Ferenc király megcsalja a magyar nemzetet, mert hiszen „a törvények által biztosított sajtószabadságot megszünteti; az ennek védelmére kelő vármegyéket titokban azzal fenyegeti, hogy ... lefejezteti azokat, kik a hazai törvényeket oltalmazzák.”⁴⁹ A függetlenségi harcok népéhez szól, midőn a király törvénysértéseinek megtorlását követeli: „A haza nemes és nem-nemes polgárai, ragadjatok fegyvert!”⁵⁰ Az ember és polgár katekizmusának szövegezésénél a demokraták lebegnek a szervező szeme előtt, s ezért a sajtószabadság kérdésében is tovább megy egy nagy lépéssel. Az embernek kétféle tulajdona van, „melyek közül az egyik — írja — az emberrel születik, úgymint a gondolkodhatás, igazságnak szabad kimondhatása és ennek akármiféle módon más emberrel való közlése; a másik szerzett tulajdon vagyonnak nevezetük.” Sem az egyiket, sem a másikat nem szabad megsértenie senkinek, mivel ezek megőrzésének „belénk öntött s velünk született kívánhatása a legártatlanabb, legszentebb és *természeti juss*”. A végső következtetés itt is az, mint a reformátorok katekizmusában, a természet törvényeinek megsértői ellen harcba kell indulni, az „erőszakos elnyomásnak erővel kell ellenállani.”⁵¹

A magyar demokraták felfogása szerint Magyarországon nincs sajtószabadság, mert *törvénytelen* cenzúraszervezet áll fenn, mert cenzorok csonkíthatják meg a kiadásra váró kéziratokat, sőt teljesen lehetetlenné tehetik azok megjelenését. Indokolt felháborodással nyilatkoznak mindazokról, akik a feudális társadalmi rend megvédelméért érdekében felállított cenzúraszervezet keretein belül a szabad gondolatközlés gyilkosaivá válnak. 1793-ban Kazinczy Ferenc az erdélyi nyelvű Aranka Györgyhöz írt levele tanúsága szerint az egyik munkáját megcsonkító cenzornak annyi fogát szeretné kitörni, amennyi sort művéből kitörölt.⁵² Martinovics Ignác sem bánta el jobban a „scyth

⁴⁶ V. ö. 43. jegyz.

⁴⁷ Horváth VIII. k. 12. p.

⁴⁸ A kátékat magyar nyelven közli *Fraknoi* 223. s a köv. p.

⁴⁹ *Fraknoi* 226. p.

⁵⁰ *Fraknoi* 230. p.

⁵¹ *Fraknoi* 232. p.

⁵² Kazinczy Ferenc: Levelezése. (Budapest, 1890–1911. Közzéteszi: Váczy János.) II. k. 290. p.

inquizíció" eszközeivel, a cenzorokkal. Az ugyancsak 1793-ban szerző, nyomtatási hely és év megjelölése nélkül kiadott munkájában Hübner és Rietaller cenzorokat felségsértéssel vádolja és bűnükért az emberiség törvényszéke elé idézi, sőt az elavult társadalmi rend hozzájuk hasonló kiszolgálóival együtt a nemzet javára üdvös forradalommal fenyegeti meg.⁵³

Az 1790-es évek demokratái nem felejtkeznek meg arról, hogy akad jó ember is a cenzorok között és ezt a felfogásukat papírra is vetik, mint Kazinczy Fazekas Istvánhoz írt levelében, de általában a cenzorokat és a bennük megtestesülő előzetes könyvvizsgálati szervezetet szívből gyűlölik.⁵⁴ Ezt vagy azt a cenzort nemcsak azért támadják meg, mert éppen ő akadályozta meg valamelyik munkájuk megjelenését, hanem azért is, mert érzik, hogy a személyen keresztül a cenzuraszervezetnek egyelőre szilárdan álló bástyáján üthetnek rést. Hajnóczy József, a kor egyik legkiválóbb demokrataja még ezzel sem elégszik meg. A nemes, emelkedett szellemű gúny acéljából kovácsolt csákányát a bástya alapjaiba vágja, ennek széttrésztését kísérli meg. Spissich János zalai alispánhoz Bécsből május 23-án keltezett levelében ír ugyan egy „bolond” cenzorról,⁵⁵ de nyomtatásban megjelent műveiben közvetlenül és elsősorban már nem cenzort támad. Dissertatio-jában magyar nyelven is kiadja Bürger: Prometheus című versét és a költő szavaival azok ellen küzd, akik „lúdas tsergéssel, kan pujkás berzenkedéssel” azt akarják elérni, hogy a gondolatot még inkább guzsbakössék, tehát az ostoba gyermekek szülei, papok, rendőrök ellen.⁵⁶

A magyar jakobinusok a feudális cenzuraszervezet megsemmisítésére törekednek. Nem állanak meg azonban a pusztá tagadásnál. Keresik a *pozitív megoldás* lehetőségeit is. A sajtószabadsággal összefüggő kérdéseket törvényhozási úton kívánják megoldani. Martinovics Ignác 1794 augusztus 13-án délután készült vallomásában azt írja, hogy a forradalom győzelme után Pesten összeülő országgyűlésnek első ülésében deklarálnia kellett volna a sajtószabadságot.⁵⁷ Hajnóczy József ugyancsak e hónap 26-i vallomásában azt veti papírra, hogy csak három intézkedést kíván a magyar nemesektől: Országgyűlésen biztosítsák a sajtószabadságot, a személyes szabadságot és a nemesek birtokképeségét. Ne bizonytalan kormányzékeni rendtartásokkal, hanem egy egyszerű, rövid törvénnyel szabályozzák a sajtószabadsággal összefüggő kérdéseket. Ebben az esetben a sajtószabadság épp olyan veszélytelen lesz hazánkban, — vallja — mint Hollandiában vagy Angliában.⁵⁸

Már Concha Győző megállapította, hogy a kortársak közül *Hajnóczy* megy a legmesszebb a sajtószabadság kérdésében, midőn a preventív cenzúra, a megelőző vizsgálat helyett a sajtó útján elkövetett bűncselekmény megtorlását kívánja, midőn azt követelni, hogy a sajtó szabad működését — nyomtatásban megjelent művei szerint — ne külön sajtótörvény szabályozza, hanem rá is a közönséges jogszabályok vonatkozzanak.⁵⁹ Bónis György legújabb kutatásai azt igazolják, hogy a sajtószabadságot ugyan csak eszköznek tekinti, azonban — és ez a döntő — nem a rendek vagy egyes felekezetek jogainak és igényeinek érvényesítésére, hanem az „egész nemzet felszabadítására” alkalmas eszköznek. A sajtószabadságnak ilyen értelmezése

⁵³ Ballagi 760. p., Fraknoi 90. p. Martinovics művének címe: *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur.*

⁵⁴ Kazinczy IX. k. 490. p.

⁵⁵ O.L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796:121 sz. 28. mell.

⁵⁶ *Dissertatio* 156 s a köv. p.

⁵⁷ Magyar jakobinusok iratai. II. k. 56 p.

⁵⁸ Magyar jakobinusok iratai. II. k. 102. p.

⁵⁹ Concha 228. s a köv. p.

mellett a sajtószabadság „központi helyet foglal el” e szabadságjog óriási jelentőségét felismerő *reformer* Hajnóczy politikai gondolatrendszerében.⁶⁰

Hajnóczyhoz hasonlóan kedvező elbánásban részesül a sajtószabadság *Martinovics* Ignác munkáiban és megnyilatkozásaiban is. A magyar jakobinusok vezére — miként már az előzőekben láttuk-röpiratot ír a cenzorok ellen, katekizmusai követelik a sajtószabadság helyreállítását és a tervei szerint összeülő forradalmi országgyűlésnek deklarálnia kellett volna azt. A királyhoz benyújtott bizalmas jelentéseiben kérdi a sajtószabadság visszaállítását, s egyik ilyen jelentésében kijelenti, hogy csak az a korlátozás nem sérelmes, mely azt követeli meg, hogy az írók saját nevük alatt adják ki műveiket és ne támadják meg az alkotmány valamelyik lényeges intézkedését, ne gúnyolják ki valamelyik társadalmi állást, ne sértsék meg egyik magyarországi bevett vallásfelekezetet sem.⁶¹ Martinovics tehát lényegileg Hajnóczyhoz hasonló felfogást vall a sajtószabadsággal kapcsolatban, csak fogalommeghatározása nem olyan szabatos, mint a nagy jogtudósé.

A rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudjuk valamennyi jakobinusnak, demokratának a sajtószabadság kérdésében elfoglalt álláspontját rekonstruálni.⁶² Az azonban egyéniségük és kezdetben nem forradalmi, hanem reform-céljaik ismeretében bizonyosnak tűnik előttünk, hogy *kivételesen* ellenségei lehettek a cenzúrának, annak az előzetes könyvvizsgálati rendszernek, amely megakadályozta, hogy írásaikkal neveljék az embereket, átalakítsák azok politikai gondolkozását és ezzel előkészíthessék a társadalmi és politikai átalakulást. A cenzuraszervezet ledöntésével azonban nem akartak azok számára korlátlan jogot biztosítani a prések használatára, akik a gondolatközlés legfejlettebb eszközével visszaélnék. Kivánságuk csak az volt, hogy előzetes vizsgálat helyett utólag szabjanak ki büntetést arra, aki jogával visszaél. Cenzurarendtartások helyett sajtótörvény, vagy olyan törvény alkotását akarták kivívni, amely a sajtót is közönséges jogszabályok hatálya alá helyezi, mely nem a sajtó szabad működését akadályozza meg, hanem csak a bűnös személyt bünteti, nem az eszköz ellen küzd, hanem az eszközt rosszra, bűncselekmény elkövetésére használó ellen. Hogy mennyire általános lehetett a magyar demokraták között ez a felfogás, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy éppen „A magyar jakobinusok története” (*Jacobinorum Hungaricorum Historia*) című mű szerzőjének, Szirmay Antalnak kellett szerzőjének, Szirmay Antalnak kellett „politikai számításba” vennie Franciaország példájára az 1790-es évek gondolkozásmódjában a sajtószabadság követelésével kapcsolatban érvényesülő elveket, éppen neki kellett munkájában a feudális cenzura védelmezőinek később annyira elcsépelet, lejáratott kérdését feltennie: „De, kérdem, lehetséges-e veszedelmes író megbüntetése által kielégítő elégtételt adni a közönségnek, miután már (az író) veszélyes elveit elhintette?”⁶³

⁶⁰ Bónis György: Hajnóczy a jogtudós (1953. Nyomtatás előtt álló kézirat.) Itt mondok tanítványi hálával köszönetet a szerzőnek nemcsak azért, mert e kéziratát használhattam, hanem azért is, mert nagy tudásával és baráti segítőkészségével tanulmányom elkészítésénél sem hagyott magamra.

⁶¹ *Fraknói* 68. 162. p.

⁶² Őz Pálról pl. csak annyit tudunk, hogy iratai között őrizte Bihar vm. 1793-i felterjesztését a sajtószabadság tárgyában. *Degré* Alajos: Őz pál szerepe a magyar jakobinus mozgalomban. *Állam és Jog*. 1953. (szeptember) 3. szám, 30. p. 38. jegyz.

⁶³ Magyar jakobinusok iratai. III. k. 422. s a köv. p.

III.

Magyarországon az 1790-es években a magyar demokraták száma kicsi, közülük még kevesebben tartanak lépést a francia forradalom fejlődésével és így a magyar jakobinusok már egészen szűk körre szorulnak. Az államhatalom gyakorlói a feudális Magyarországon természetesen nem a magyar demokraták, nem a magyar jakobinusok és éppen ezért az 1790-es évek sajtószabadságfogalmának, a sajtószabadságért folytatott küzdelemnek vizsgálatánál nem elégedhetünk meg a magyar jakobinusok küzdelmeinek felderítésével. Vizsgálódásainkat ki kell terjesztenünk az államhatalom tényleges gyakorlóinak és az ingatag megyei nemességnek a sajtószabadsággal kapcsolatos magatartására. Az elejtett fonalat II. József meghátrálásánál, 1790 elején vesszük újra fel, annál az időpontnál, midőn a „harag, elkeseredés, gyűlölet az elnyomó ellen, a visszanyert szabadság felett érzett öröm extázisba hozza a társadalmat, de legfőbbképpen a már tömeget kitevő köznemességet.”⁶⁴

Míg a magyar jakobinusok, sőt az ezek nézeteit csak részben valló demokraták is, az 1790 június 6-ra Budára összehívott és az ezt követő országgyűlésektől nem kizárólag és nem döntő súllyal a közjogi, hanem a társadalmi kérdések radikális vagy a közjogiakhoz viszonyítva radikálisabb megoldását várják,⁶⁵ addig az ingadozók és a nemesség többsége annyira megfordítják ezt az arányt, hogy a közjogi jellegű követeléseken kívül alig marad más harcos céljuk. Az országgyűlésre készülő megyei köznemesség számára Ócsai Balogh Péter, a hétszemélyes tábla bírása fogalmazza meg az *utasítástervezetet* és ezt a szabadkőműves páholyok olyan sikerrel terjesztik el az országban, hogy az alsótábla döntő többsége a tervezetnek megfelelő követutatisításokkal jelenik meg az országgyűlésen.⁶⁶ Rousseau Társadalmi szerződésének és alkalmasint az 1789-es francia forradalom népfeliséget deklaráló Emberi és polgári jogok kiáltványának megfelelően szerepel Balogh tervezetében a népfeliség és a társadalmi szerződés elvének hirdetése azzal az indoklással, hogy a Habsburg-ház megszegte a trónörökösödés feltételeit és ezért megszakadt az örökösödés vonala (*filium successionis interruptum*), „a felség egészségében a népre szállott vissza, melytől azt a fejedelem, a törvények értelmében, részben átvett. A magyar nemzetnek joga van, nagyobb biztosság céljából, új szerződésre lépni.” Az utasítástervezetnek ezt az alaphangnak minősíthető haladó elvét azonban Balogh Péter következetesen és kizárólag a köznemesség érdekében alkalmazza. A felvetett, szinte kivétel nélkül közjogi jellegű követelések rendre arra irányulnak, hogy a király és a főurak hatalmát a köznemességet képviselő megyei követek javára korlátozzák. Alig és csak mellékesen érint ez a tervezet szociális kérdéseket.⁶⁷

A Balogh Péter által fogalmazott utasítástervezetben felvetett, a király hatalmának korlátozására irányuló követelés adja meg általában a rendi szemléletmódtól elszakadni még nem tudó vagy nem akaró nemesek számára azt az 1790-ben szilárdnak látszó alapot, amelyről támadásba lendülhetnek és lendülnek meggyőződésük szerint a sajtószabadságért, valójában csak a királyi cenzura ellen. Az 1790 június elejére Pest-

⁶⁴ Sándor Lipót 6. p.

⁶⁵ Nem vonja le ezt az általános következtetést, de ide jut Marczali Henrik is *Hajnóczy József: Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände c. és Széchenyi Ferenc: Unpartheische Gedanken über den 1790 abzuhalten den Landtag. c. kéziratos munkák ismertetésének eredményeként. Marczali Henrik: Az 1790/1-diki országgyűlés. (Budapest, 1907.)* I. k. 75 s a köv. p.

⁶⁶ Sándor Lipót 8. s a köv. p.

⁶⁷ *Marczali* I. k. 89. s a köv. p.

Budán országgyűlésre gyülekező követek, tarsolyukban küldöiknek legtöbb esetben a Balogh-tervezethez alkalmazkodó utasításaival, első feladatuknak tekintik, hogy *új hitlevél*, diploma elfogadására bírják a még koronázás előtt álló II. Lipótot. Június 19-én kezdik meg a követek kerületi üléseikben a hitlevéltervezet elkészítését és már itt felvetődik a sajtószabadsággal összefüggő problémák rendezésének szükségessége. Egymástól lényegesen eltérő diplomatervezeteket dolgoznak ki a dunáninenni, az egyesült tiszai és a dunántúli kerületek. A dunáninenni és a tiszai kerületi ülés által elkészített hitlevéltervezet egy-egy változatában szóba kerül a sajtó, a sajtószabadság kérdése is. A követté választott Balogh Péter vezetése alatt álló dunáninenni kerületi rendeket a sajtóval kapcsolatban kizárólag a királyi felségjogok korlátozásának gondolata vezérli. Tudják vagy legalább is érzik jól, hogy az uralkodó a cenzurát a fejedelmi abszolutizmus érdekében ellenük használja fel és ezért „közjogi” rendezést kívánnak. Követelésük azonban csak arra terjed ki, hogy országgyűlési cenzorok végezzék a vizsgálatot a királyiak helyett.⁶⁸ A tiszai kerületi rendek a dunáninenniekkal ellentétben helyesen ismerik fel a sajtószabadság lényegét. Hitlevéltervezetükben megállapítják, hogy a sajtó szabadsága szükséges mind a politikai, mind a vallásszabadsághoz s ezért követelik, hogy azt se a király, se mások ne akadályozzák szabad működésében.⁶⁹

A kerületi ülések által kidolgozott hitlevéltervezetek csak könnyen elejthető óhajtasok maradnak. Az országgyűlés szeptember első napjaiban tartott ülésein az udvar nyomására módosítja diplomatervezetét és törli belőle a sajtószabadságra vonatkozó részt. E helyett szeptember 4-én egy nap alatt sok más között a sajtóról is szerkeszt egy rövidke *törvénycikkjavaslatot*, melyet már másnap felterjeszt az uralkodóhoz jóváhagyás és szentesítés céljából.⁷⁰ A javasolt törvénycikk szerint a végrehajtás során bizottságot küldenek ki a sajtószabadság elveinek tisztázására és e bizottság elkészített munkálátát az országgyűlés elé fogja terjeszteni.⁷¹ Lipót szeptember 21-i leiratában észrevétel nélkül helybenhagyja az országgyűlési javaslatot,⁷² később azonban Izdency József államtanácsos kezdeményezésére és a december 24-én tartott udvari konferencia javaslatára megváltoztatja előbbi véleményét. Az országgyűlés által javasolt és a már általa is elfogadott törvénycikket csak akkor hajlandó szentesíteni, ha a karok és rendek felveszik a cikkbe, hogy a sajtóval kapcsolatos királyi jogokon nem eshetik sérelem.⁷³ A rendek megnyugszanak a király akaratában és így megalkuvásuk eredményeként bekerülhet a Corpus Jurisban az *1790/91. évi 15. törvénycikk*: „... Ő királyi felsége beleegyezésével azt a határozatot hozták a karok és rendek, hogy a királyi jogok sérelme nélkül nevezzenek ki országos bizottságot, amely a sajtószabadság általános elveinek rendszerét kidolgozza és majd az ilyen művet az országgyűlésnek átvizsgálás és jóváhagyás után törvénybeiktatás céljából bemutatja.”⁷⁴

⁶⁸ *Marczali* II. k. 6. s a köv. p. Ballagi tévesen a tiszai kerület tervezetének tulajdonítja. *Ballagi* 272. p.

⁶⁹ *Marczali* II. k. 25. p.

⁷⁰ Naponként — való jegyzései ... Magyarország gyűlésének. (Buda, 1791.) 126 s a köv. II., Az 1790-dik esztendőben Budán tartott országgyűlésnek alkalmatosságával írásba bé-nyújtott ... munkák. (H.n. 1791.) Acta latina. 108 s a köv., 133 s a köv. p.

⁷¹ Acta 152 s a köv. p.

⁷² „... nulla subjacet Reflexioni.” Acta 184. p.

⁷³ *Sándor* Lipót 307. s a köv. p., 325. p.

⁷⁴ „... annuente Sua majestate regia, status et ordines decreverunt, ut deputatio regnicolaris, systema generalium principiorum ... libertatis preli elaboratura, ac tandem opus tale comitiis regni, post revisionem et approbationem in leges regni referendum praesentatura, salvis juribus regis denominetur.” Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek.

Az 1790/91. évi 67. tc. a nádor elnöklete alatt álló politikai bizottságot (*Deputatio in publico-politicis*) bízza meg azzal, hogy egyebek mellett a sajtószabadság kérdését döntő módon befolyásoló cenzúra ügyében is rendszeres munkálatait készítsen.⁷⁵ A bizottság — a munkája megkezdésére kitűzött, az országgyűlés berekesztésétől számítandó 90 napos határidőt jóval túllépve — csak 1791 augusztusában fog feladati megoldásához.⁷⁶ A rendek megalkuvása, a társadalmi változásoktól való féltelme következtében a könyvvizsgálat hívei veszik kezükbe a sajtószabadság ügyét, olyan kezek, melyeknek gazdái alapelvüknek tekintik, hogy rendszeres munkálataikban kifejtett „változtatások nem érinthetik (a rendiség) belső összetételét, az osztályok elhelyezkedésének rendjét fel nem forgathatják.”⁷⁷ A bizottság tagjai érzik és tudják, hogy a szabad sajtó ilyen változtatásokat előkészíthet, ezért gondosan ügyelnek arra, hogy a bizottság rendszeres munkálata a sajtószabadság egyik sírásójává válhassék. A „sajtószabadságról” és könyvcenzúráról szóló, a bizottsági vita alapjául szolgáló tervezetet gr. Haller József, előbb Máramaros vármegye főispánja, majd a bizottság működésének idejében helytartótanácsi tanácsos⁷⁸ készíti el.⁷⁹ A tervezet feletti vitát 1792 november 19-én kezdi meg a bizottság a haladás szemszögéből nézve rossz előjelek mellett, mert — mint a nádor írja koronás bátyjának — a többségben levő okosabb rész *éber cenzúrát akar* s így „minden jól fog végződni.”⁸⁰ A nádor nem csalódik. A bizottság valóban „jó” munkát végez. A cenzura további fenntartását és a könyvek eltiltására vonatkozó királyi felségjog csorbitatlan megőrzését javasolja. Ferenc király így méltán nyilváníthatja ki öccsének teljes megelégedettségét.⁸¹

A sajtószabadság ügye tehát az 1790/91. évi országgyűlésen és a kiküldött országos bizottság tárgyalásai során kátyuba jut. Egyszer a *megyék* felemelik ugyan még 1793-ban is tiltakozó szavukat az egyre szigorúbbá váló cenzúrarendszer ellen, de nem sok sikerrel. Abaújmegye a közszabadság biztosítékának minősíti a sajtószabadságot. Bihar megye Hajnóczy röpiratainak eltiltásával kapcsolatban ragadja meg az alkalmat arra, hogy Hajnóczy elképzeléseinek megfelelően az előzetes könyvvizsgálati rendszabályok megszüntetését és az esetleg sajtóvétséget elkövető írónak, nyomdásznak, az ország rendes bírái által, a törvényrendes újtán történő felelősségrevonását kérje a királyhoz intézett feliratában.⁸² Gömörmegye rendjei Chazár András megyei főjegyző által fogalmazott, nyomtatásban is megjelent feliratukban mindenekelőtt tagadják azt, hogy a könyvvizsgálat királyi felségjog lenne. Érvelésük szerint a király a megkötött társadalmi szerződésben nem kapta, nem kaphatta meg a könyvvizsgálat jogát, mivel a sajtószabadság a legjelentősebb emberi, természeti, szentséges jog. „Feljebbvaló juss ez — írják — minden polgári jussoknál.” A nemzet ennek megfelelően törvényhozási úton kívánja szabályozni a sajtószabadsággal összefüggő kérdéseket. Feliratuk végén kérik,

⁷⁵ Magyar Törvénytár 205. p.

⁷⁶ Sándor Lipót 447. s a köv. p.

⁷⁷ Sándor Lipót 121. p.

⁷⁸ Magyar Törvénytár 207. p., Ember Győző: A m.kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. (Budapest, 1940.) 200. p.

⁷⁹ Munkája „Circa generalia preli libertatis principia proiactumque articuli super hoc objecto” címmel 1826-ban jelent meg. Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis. (Pozsony, 1826.) III. mell. 3. s a köv. p.

⁸⁰ Sándor Lipót 567. s a köv. p.

⁸¹ Mályusz Elemér Ferenc király 1792 nov. 29-i leveléből idézi: „In re litteraria hast du in Ansehung der Censur und Pressfreiheit den besten Weg ergriffen.” Sándor Lipót 568. I. I. jegyz.

⁸² Ballagi 770. s a köv. p.

hogy törvényhozási intézkedésig a helytartótanács tartózkodjék a könyveltiltásoktól.⁸³ A megyéknek a cenzúrával, az újabb és újabb cenzúrát szigorító királyi rendeletekkel kapcsolatban tanúsított magatartását jól jellemzik Sándor Lipótnak bátyjához 1793 december 22-én intézett sorai, melyek szerint egyes megyék megnyugszanak a cenzúrára vonatkozó körrendeletekben, többen válaszolnak, egyesek egészen szemtelen hangon írnak.⁸⁴ 1793-ban a nádor szerint még kisebbségben vannak azok a megyék, amelyek szó nélkül tudomásul veszik a „sajtószabadság” újabb és újabb korlátozását, de amint telik az idő, amint a francia forradalom egyre következetesebben halad előre a maga útján, a kisebbségből többség lesz s hamarosan teljesen megszűnnek mind az „orcátlan”, mind az urdivarias hangú feliratok.⁸⁵

A magyar jakobinusoknak következetességben „méltó” ellenfele az *udvar* a maga szekértolóiával. Az országgyűlési és megyei nemesség ingadozik, a 90-es évek elején nagy lendülettel sajtószabadságot követel, majd felismerve, vagy legalább is érezve azt a veszélyt, mely az igazi sajtószabadság tényleges gyakorlása által rendi kiváltságait fenyegeti, cserbenhagyja, elárulja a sajtószabadság eszméjét. A magyar jakobinusok következetesen, a vérpadig hívei maradnak a sajtószabadságnak. Az *udvar* ugyancsak következetesen ragaszkodik a megelőző könyvvizsgálathoz. A királyok — nevezzék őket Lipótnak vagy Ferencnek — és szószólóik nemcsak a sajtószabadságnak *esküdt ellenségei*, hanem minden szabadságnak. Jellemzők II. Lipót bértollnokának, Hoffman Lipót Alajosnak szavai; melyek szerint a szabadság szót minden nemzet szótárából törölni kellene.⁸⁶ Ilyen elméleti alapról kiindulva a cenzúrában természetesen olyan rendőri ügyet látnak, melynek minden megkötöttség nélkül királyi kézben kell maradnia,⁸⁷ melyet szigorral kell szemmel tartani⁸⁸ és jól szerkesztett cenzúrendeletekkel kell eredményessé tenni.⁸⁹

Az 1790-es évek derekára tisztázódik a sajtószabadság értelmezésével és az érte folyó küzdelemmel kapcsolatban is: ki hová tartozik, ki merre, hogyan akar osztálya, népe sorsán változtatni, ki képviseli a haladást, ki szegődött az ellenség, a reakcióosok táborába. 1794/95-re nagyban-egészben két tábor alakul ki: a magyar jakobinusoké, a haladás embereié és azoké, akik e tábor ellen fordulnak, akik pillanatnyi önös érdekeikért elárulják a népet és a nemzeti függetlenséget. A magyar jakobinusok tragédiája, hogy nem tudják mozgósítani az elnyomott jobbágymilliókat és ezért alul maradnak a reakció erői ellen vívott küzdelemben. A hóhérbárdok, a külföldi börtönök rácsai és a csörgő bilincsek egy időre hallgatásra kényszerítenek minden haladni akarót. „Alig serkentünk fel, ama lomha álomból, melyben aludtunk, — írja 1798 január 23-án Csokonai Vitéz Mihály Széchenyi Ferencnek — s újra szunnyadozunk. Oda vagyon minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Imé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv... az Olvasás a Közönségbe megcsökkent, legjobb

⁸³ A felirat cím nélkül 1793-ban Kassán jelent meg Mályusz Elemér szerint 400 példányban. Vö. *Ballagi* 772. s a köv. p., *Sándor* Lipót 655 l. 4. jegyzet.

⁸⁴ *Sándor* Lipót 649. p. „Einige Komitater sind zufrieden, mehrere antworten, einige schreiben gar impertinent.”

⁸⁵ Vö. *Sashegyi* 11. p.

⁸⁶ „Dieses Wort (t.i. szabadság) müsse aus dem Wörterbuch einer jeden Nation gestrichen werden.” Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. (Gedruckt im römischen Reich. 1790.) 26. p.

⁸⁷ *Sándor* Lipót 308. p.

⁸⁸ Lipót király 1791 október 7-én írja fiának: „... je Vous recommande de faire avoir l'oeil avec plus de rigueur sur la police et censure des livres.” *Sándor* Lipót 468. p.

⁸⁹ A jelentősebb cenzúrendeleteket ismerteti Mályusz Elemér. *Sándor* Lipót 82 s a köv. p., *Sashegyi* 10. s a köv. p.

Literatoraink vagy megholtak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs aki őket serkentgetné.⁹⁰ A cenzorok és gazdáik győzelmi tort ülnek és egyre fokozódó hévvel írtják ki a kéziratokból a „veszélyes” gondolatokat. „Ha valaki munkájában a legtesekélyebb okoskodást mutogat, — írja Ferenczy Lajos Napi jegyzéseiben — munkája a gyanus vizsgálás (censura) által rutul megszagattatván, gyakorta nyomtatásra sem bocsájtatik.”⁹¹

A rendőrállam tetetői csendje terpeszkedik hazánkra. Legjobbaink életüket, szabadságukat áldozták fel a társadalmi haladás előmozdításáért és a nemzeti függetlenség kivívásáért. A sajtószabadságért is vívott küzdelemben sokan elbuktak, de áldozatuk mégsem volt hiábavaló. A bukás után is országszerte elidegeníthetetlen emberi jognak minősítik a sajtószabadságot s ezt a reakció embereinek is tudomásul kell venniök. Izdenczy József államtanácsos, a magyarság akkor egyik legnagyobb „magyar” ellensége, József nádor 1798 június 18-án keltezett, az olvasókörök felosztlatása tárgyában kibocsájtott felterjesztésére adott votumában kénytelen elismerni, hogy Magyarországon sokan vannak olyanok, akik a sajtószabadság korlátozását úgy tekintik, mint az emberi jogokba való beavatkozást (*ein Eingriff in die menschlichen Rechte*). E helyen azt sem tudja letagadni Izdenczy, hogy nagy azoknak a száma, akik „ostoba” alapelvként hirdetik: mindazt szabad gondolnom, beszélnem és írnom, amit csak akarok.⁹² Bár Izdenczy nélkülözhetetlenségének igazolására vészmadár szerepére vállalkozott uralkodójánál, okkal, ok nélkül „rossz” hírért kötötte elárult hazájának és honfitársainak, ferdített és hamisított, ahol csak tehette,⁹³ s jelen esetben mégis azt kell hinnünk, hogy a való helyzetet tüntette fel.⁹⁴ A XVIII. század haladó társadalompolitikai elméleti, a francia forradalmat elméletileg előkészítő francia filozófia eszméi, majd az 1789-i forradalom egyes mozzanatai, eredményei feltétlenül visszhangot váltottak ki a magyar társadalom egyes tagjaiból. Ezek az évek más, a forradalmi Franciaországra tekintő népekhez hasonlóan felettünk sem repülhettek el nyomtalanul.⁹⁵

Az 1790-es évek sajtószabadságáért vívott küzdelmeinek hősei történelmi jelentőségű tettek sorozatával bizonyították be azt, hogy a magyar „Pantheonban” van helyük. Felismerték a haladás irányát, kialakították az akkor kialakítható polgári sajtószabadság fogalmát, eszméikért életüket, vérüket áldozták és végül, de nem utolsósorban bebizonyították éppen bukásukkal azt is, hogy csak a reakció erőinek összezúzásával, népi forradalommal lehet népjogokat kiharcolni. Példamutatásuk lelkesítette 1848 március 15 közvetlen előkészítőit, a Kossuthokat, Szemeréket, Tánccsicsokat, Petőfiket és buzdítják a ma haladni akaró magyarjait is, akik szocialista államunk által biztosított új tartalmú és új formájú sajtószabadság megőrzéséért és továbbfejlesztéséért dolgoznak.

⁹⁰ *Csokonai Vitéz Mihály: Összes művei.* (Budapest, 1922. Kiad.: Harsányi István – Gulyás József.) 645. s a köv. p.

⁹¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Hung. 463.

⁹² *Domanovszky Sándor: József nádor iratai.* (Budapest, 1925–1935.) I. k. 223. p.

⁹³ *Starad Ferenc: Izdenczy József, az államtanács első magyar tagja.* Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. X. (1940) évf. 54 s a köv. p.

⁹⁴ Az emberi jogokra vonatkozó felfogás általános elterjedtségét igazolja az a tény is, hogy Sándor Lipót nádor is beszél 1795 ápr. 16-i memorandumában az u.n. emberi jogok fogalmáról (*die Begriffe der sogenannten Recht der Menschen*), erről a tévhitről, mely az ifjúságot romlásba sodorja. *Sándor Lipót* 817. p.

⁹⁵ Hasonló hatást gyakoroltak a francia események az orosz társadalomra is. Vö. I. *Gabov: A dekabristák társadalompolitikai nézetei.* Szovjetjogi Cikkgyűjtemény. III. (1953) évf. 497. p.

ÖDÖN BOTH

KAMPF UM DIE PRESSEFREIHEIT IN UNGARN
1790–1795

(Inhalt)

I. Zur gesellschaftlichen Lage Ungarns. II. Die Pressefreiheit in den Programmen und Briefen der „ungarischen Jakobiner“ (József Hajnóczy, Ignác Martinovics, Ferenc Kazinczy). III. Die Frage der Pressefreiheit im Reichstag 1790–1791 und in der von ihm gewählten *Deputatio in publico-politicis*.

Both Ödön legelső tanulmányához

Both Ödön (1924–1985) itt újra közölt első tanulmánya 1953-ban jelent meg a **Jogi dolgozatok** című, stenciles eljárással — nyomtatott külső borítóval — közreadott, *kéziratnak minősülő* kari kötetben.* Mivel későbbi, hasonló tárgyú tanulmányai** ezen, ma már alig hozzáférhető közleményéhez kapcsolódnak, illőnek és szükségesnek találtam, hogy a szerző e korai munkáját, amely persze nem „zsenge”, hanem kiérlelt tanulmány, e kötetből mintegy agnoszkálva ismét az olvasók elé tárjam.

Az elírások helyesbítésén túl a szövegen semmilyen változtatást nem végeztem, noha annak némely „időszerűsítő” kitételét a szerző ma már bizonyosan mellőzné. Ismerve őt, akkor is csupán a kor szinte kötelező elvárásainak engedve írta le ezeket. A szerző jegyzetei természetesen a negyvenöt esztendővel ezelőtti szakirodalmat tükrözik. *A téma lényegét, a sajtószabadság 18. század végi hazai fölvetődését illetően, azóta sem tudunk nála többet.*

A szerzőnek — az *Acta Jur. et Pol. Szeged* egykori (1955–1985) szerkesztőjének — ezen legelső tanulmányát közelgő 75. születési évfordulója előtt, mintegy főhajtás gyanánt is tesszük most újra közzé.

R. J.

---

* Jogi dolgozatok (A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos segédszemélyzetének tanulmányai). Írták: Bárdosi István, Both Ödön, Csikós Mihály, Kemenes Béla, Kohlmann Ferenc, Kószó István, Nagy Attila, Tokaji Géza. Szerkesztette: a Kar Tudományos Bizottsága. Kézirat. Szeged, 1953. 17–39.

** Both Ödön: A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban (Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte). *Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tom. I. Fasc. 4. (Szeged, 1955); Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtzéki rendelet. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tom. VII. Fasc. 1. (Szeged, 1960); Szemere Bertalan sajtórendeleté és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tom. XXVII. Fasc. 3. (Szeged, 1980); A sajtótermékek terjesztésének a szabadsága Magyarországon 1848-ban. *Jogtörténeti Tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Ádám Antal, Benedek Ferenc, Szita János. [Pécs, 1980] /*Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, 95/